

SUNİ INTELEKT VƏ YENİ ELMI İSTİQAMƏTLƏR: ŞÜURUN FENOMENOLOJİ TƏCRÜBƏSİ KONTEKSTİNDƏ

Füzuli Qurbanov
fəlsəfə elmləri doktoru

Fridrix Nitşe yazırdı ki, elm mütləq həqiqət deyil, həqiqət axtarışıdır. XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq elmi idrakda baş verən dəyişikliklər bu tezisın fəlsəfi anlamı baxımından çox maraqlı və düşündürücüdür.

Təbii ki, elmi idrakda köklü dəyişikliklər qısa zamanda baş vermir – bunun üçün müəyyən hazırlıq mərhələsi olur. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq əsasən təbiətşünaslıqda özünü göstərən həll edilməmiş elmi problemlərin tədqiqi axtarışları, müxtəlif sahələrdə əhəmiyyətli araşdırmaların aparılması və müəyyən nəticələrin alınması xeyli ümidlər yaratmışdı.

Bu prosesin yekunu kimi XX əsrin 60-80-ci illərində meydana gələn sintetik xarakterli elmi istiqamətlərə baxmaq olar. Onların sırasında Lütfi Zadənin qeyri-səlis məntiq və qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsini, sinergetikanı, mürəkkəblik nəzəriyyəsini, autopoyezisi, kritik özünütəşkil nəzəriyyəsini, C.Braunun “forma nəzəriyyəsi”ni, B.Mondelbrotun fraktal həndəsəsini göstərmək olar.

Bu istiqamətlərin hər biri ayrıca konsepsiyadır və digərlərindən məzmunca fərqlənirlər. Lakin elmi idrak bütöv bir prosesdirsə, ayrı-ayrı elm istiqamətləri bu bütövün müxtəlif aspektləri kimi təsəvvür edilə bilər. Bu baxımdan meydana gələn yeni elmi istiqamətlərin fərqli cəhətləri olduğu

kimi, ortaq koqnitiv, qnoseoloji və metodoloji sahələri də olmalıdır. Məhz bu çərçivədə XX əsrin ikinci yarısından süni intellektin yaradılması məsələsinin də xeyli aktuallaşması hər iki problemi (süni intellektin yaradılması və yeni elmi istiqamətlərin meydana gəlməsi) fəlsəfi refleksiyanın maraqlı obyektinə çevirir. Hətta onların arasında hansı nəzəri, qnoseoloji, konseptual münasibətlərin olması məsələsi üzərində düşünməyə ehtiyac duyulur.

Bunun üçün öncə yeni elmi istiqamətlərin bir sıra koqnitiv və metodoloji özəlliklərinə baxaq. Qeyri-səlis məntiqlə C.Braunun forma nəzəriyyəsi arasında məzmun oxşarlığı vardır. Lütfi Zadənin məntiqi birmənəlilik, statik düşüncəni, ətalətli yanaşmanı qəbul etmir. Qeyri-səlislik klassik mənada qeyri-dəqiqliyi deyil, postneoklassik mənada dinamikanı, mütəhərrikliyi, situasiyanın davamlı dəyişməsinə və eyni zamanda, elmi məntiqin bu məqamları ciddi surətdə nəzərə almasını tələb edir. Məhz buna görədir ki, Lütfi Zadə “az gənc”, “gənc”, “çox gənc” və sair kimi klassik elm üçün “qəribə” olan anlayışlarla işləyir. Bu müddəanın nəzəri-riyazi ifadəsi hər hansı elementin çoxluğa daxil olub-olmaması məsələsinin tədqiqatçının yanaşma üsulu və məqsədləri ilə sıx bağlı olmasındadır.

C.Braunun “forma” anlayışı prinsipə bu məntiqi inkar etmir. Əksinə, tədqiqatçının (o, “müşahidəçi” terminindən istifadə edir) baxış bucağından asılı olaraq “formanın bir tərəfindən digərinə keçidi”, “idrak situasiyasına təkrar daxil olmağı” (re entry), yanaşmadan asılı olaraq idraki situasiyada “fiqur”la “fon”un yerlərini dəyişməsi və s. kimi qaydalar bu iki elmi məntiq arasındakı əlaqədən xəbər verir.

Eyni məntiqi üsulla qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsi, sinergetika və autopoyezis arasında koqnitiv, qnoseoloji və metodoloji bağlantıların olduğu qənaətinə gələ bilərik. Hətta biz qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsi ilə sinergetikanın sintezi məsələsi üzərində düşünə bilərik. Onların ortaq qnoseoloji və metodoloji tədqiqat sahəsini yaratmasının, prinsipə, mümkün olduğu fikrindəyik.

Qeyri-səlislik anlayışı ilə sinergetikada işlənən bifurkasiya zonası, seçim variantlarının mövcudluğu, obyektin özünütəşkil edə bilməsi kimi məqamlar arasında daxili əlaqələr vardır.

Autopoyezis də bu aspektdə sinergetika və qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsi ilə sıx əlaqəlidir. Belə ki, autopoyezis canlı orqanizmin davamlı olaraq özünü yaratmasının mexanizmlərini tədqiq edərək, burada xaosdan nizamlılığa keçidin sinergetik qaydalarından istifadə edir. Və daha maraqlısı, autopoyezisi yaradanlar bu nəzəriyyəyə şüuru təbətşünaslıq prizmasında öyrənməklə gəlirlər.

Mürəkkəblik nəzəriyyəsi də elmi idraki şüurun özünü mürəkkəbləşdirməsi ilə sadələşdirməsi arasında dinamik keçid kimi təsəvvür edir (məsələn, Edqar Moren variantında). Onda, yeni konsepsiyalar çərçivəsində yaradılmış metodologiya daxilində onların istifadə etdikləri tədqiqat metodlarını şüurun süni intellekt aspektinin yaradılması kontekstində öyrənilməsinə tətbiiq etməklərləmi?

Biz bu sualın daxilində, əslində, cavabının da olduğu düşüncəsinə meyil edirik. Çünki bütün hallarda elmi idrak, elmi istiqamətlər, nəzəriyyələr, metod və metodologiyalar şüuri təcrübədir. Hər bir konsepsiya və ya elmi istiqamət bu mənada şüurun özünüdərkli, özünümüşahidəsi və özünümodelləşdirmə halıdır. Süni intellekt üçün bu məqamlar prinsipial elmi əhəmiyyət daşıyır. Belə çıxır ki, yeni elmi istiqamətlər şüurun intellektual aspektdə özünümodelləşdirə bilməsi kontekstində maraqlı biliklər, metodlar və yanaşmalara yol açır. Şüur öz fenomenoloji təcrübəsi vasitəsi ilə süni intellekt məsələsinə özünün mövcudluq prosesində özünümodelləşdirmə imkanlarının axtarışı kimi “baxır”. Bu axtarışı davamlı və bütöv proses halına isə şüuri təcrübənin fraktal mahiyyətli olması gətirir. Həmin anlamda süni intellektin yaradılmasını onun şüurun fenomenoloji təcrübəsi ola bilməsi üçün multifraktal məntiqin xüsusi proqramlaşdırma vasitəsi ilə praktiki proyeksiyası (proseduru) kimi təsəvvür edə bilərik. Məsələnin bu tərəfinin dərin fəlsəfi refleksiyasına ciddi ehtiyacın olduğunu düşünürük.